

gos de Pinho Brandão, Le Roux, Tra-
noy, Étienne y Fabre. 3. Un panorama
de la epigrafía en el Sur de Portugal
(pp. 29-36), con mención al caudal y
riqueza epigráficos de Ossonoba (Fa-
ro), Quinta do Marim (Olhão), Torre
d'Aires (posiblemente la antigua *Bal-
sa*), Aljustrel, Ourique, Almodôvar,
Beja (la *Pax Iulia*), Évora, Elvas-
Estremoz, Marvão, Tróia, Setúbal
(acaso *Caetobriga*) y Alcácer do Sal (el
municipium Salaciensis, Salacia).
4. Unas breves consideraciones (pp.
41-43) sobre la importancia de la epi-
grafía como forma de conocer una so-
ciedad. 5. Un capítulo más amplio
(pp. 47-71), destinado a la evaluación
de las informaciones procedentes de la
epigrafía (relaciones inter-familiares,
tabulae patronatus, relaciones familia-
res, grupos sociales, nivel cultural, re-
ligión, e instituciones militares); por
último, 6. Un razonado esbozo de las
perspectivas que la investigación epi-
gráfica ofrece (p. 75).

El profesor D'Encarnação termina
con una lírica elocución en la que, en-
tre otras cosas, insiste en que: «*la epi-
grafía se ha transformado ya en un gi-
gantesco libro de piedra*» que «*estuvo
mudo durante siglos*», guardando «*re-
ligiosa y pacientemente sus secretos*»,
que a nosotros nos está reservado des-
velar. El balance, después de su lectu-
ra, es, en líneas generales, positivo: su
carácter de texto de divulgación no le
resta méritos y hay que subrayar su fa-
cilidad expositiva. Sólo en un punto
discrepamos de su polarizada generali-
zación: D'Encarnação, siguiendo a
Bloch, sostiene el valor de la epigrafía
como fuente, sobre todo, de la histo-
ria; nosotros —que somos más filólo-
gos que historiadores— vemos la epi-

grafía, también, como una especie de
literatura, con su estilo formular preci-
so, sus paradigmas y arquetipos, sus-
ceptibles en todo momento de ampliarse y evolucionar. Los estudios de
Marx, de Bücheler, de Rahn, de Mar-
ner, de Chevalier, etc., prueban hasta
qué punto los epígrafes son monu-
mentos, también, de la literatura. Y,
aunque Fuhrmann no lo admite, hay
que reconocer sin embargo, que una
gran parte de la literatura arcaica y
provincial se nos ha conservado por la
vía epigráfica.

Jaime Siles

Inscriptions de la Mésie Supérieure

Vol. IV, Naissus-Remesiana-
Horreum Margi, par Petar Petrović
sous la direction de Fanoula Papa-
zoglou, Beograd, Centre d'Études
Épigraphiques et Numismatiques
de la Faculté de Philosophie de
l'Université de Beograd, 1979,
148 pp.

La trajectòria de les inscripcions de
la Mésia Superior fa un pas important
amb aquest volum, encara que, com
indica F. Papazoglou en la notícia ini-
cial, no s'ha revelat de la fertilitat epi-
gràfica que l'amplitud del territori
abastat podria fer pensar.

El catàleg s'obre amb un capítol in-
teressant que es troba sovint ignorat
en publicacions d'aquest tipus: una
breu visió panoràmica de la transmis-

sió, publicació i conservació dels monuments. La introducció històrica que ens forneix aquest volum el farán indispensable no solament per als especialistes en epigrafia, sinó també per als interessats en el territori que comprèn l'antiguitat romana, especialment pel que fa a les vies de comunicació tractades amb gran cura. Altres dos apartats s'ocupen de l'exèrcit i la població. Segueix la introducció al primer conjunt epigràfic, el de *Naissus*, on es precisen les fonts, els orígens topogràfics, edificis i fins i tot el que en podríem dir *ager*, a més de les precisions entorn de l'estatut jurídic. *Remesiana i Horreum Margi* segueixen un tractament semblant, tot tenint en compte el coneixement més limitat d'ella; per últim, es tracta de l'àmbit geogràfic comprès per les conques del Toplica i del Jablanica, a més de la Vall de Morava del Sud, que completen per a la zona Sud el territori abraçat per aquest *corpus*.

L'elenc epigràfic distribuït en l'ordre seguit per a la introducció històrica és presentat a dues columnes amb les il·lustracions dintre el text, la qual cosa fa molt ràpida la seva consulta i comprovació. Cal dir que la fotografia és excel·lent i que es reproduïen en manca d'aquesta, els facsímils publicats, i que quan aquests no existeixen les presentacions impreses del text a més de les manuscrites, si n'hi han; això fa que per a les inscripcions perdudes, com els núms. 6, 9, 11, 14, 16, etc., per exemple, puguem comparar tres versions, una de les quals manuscrita. Això també ens permet, com en el cas de la núm. 72, de fer-nos una idea sobre la forma del monument i la seva problemàtica. Pel que fa a la des-

cripció, és molt correcta, encata que parteix d'un criteri limitatiu respecte a les precisions de dimensions, que, no obstant això, són les corrents en la majoria de les edicions, per més que una precisió superior permetria perfeccionar la formació de sèries que, de tota manera, l'estudi no intenta, puix que seria necessària una cura diferent en la descripció del monument i en la identificació de l'origen del material. L'aparat de variants és d'una economia digna d'atenció perquè proporciona, no obstant, un contingut molt notable d'informació. El comentari és adient i ajustat, amb una atenció molt digna d'elogi en donar la bibliografia corresponent, tot dient la indispensable. La riquesa tipològica és un dels factors fonamentals d'aquest *corpus* epigràfic que ens presenta, a més, una varietat de formularis adequada a la pròpia varietat del *corpus* sense, però, particularitats excessives. Mereix capítol a part l'apartat dedicat als mil·liaris, solament amb mitja dotzena de peces (núms. 123-128). L'*instrumenta* és variat i interessant pel que fa a les pàteres d'argent (núm. 129 o bé 134 b, per exemple) o el lingot d'or (núm. 133). Potser caldrà destacar les teules d'argila gravades amb símbols cristians, de les quals (núm. 138) es dona un exemple, que pot tenir paral·lels interessants a Hispània. Tres anells tanquen la sèrie (140-142), seguits de dues notícies d'inscripcions en vasos de metall (143-144).

Els índexs suficients i entenedors ens il·lustren sobre l'onomàstica, la religió, l'emperador i la família, dates consulars, poders i dignitats públiques, exèrcit, *varia*, procedència de les inscripcions fins a completar els 10

apartats de l'índex. Tanca el treball una completa taula de concordances.

No entrarem en un comentari de contingut de les inscripcions, encara que calgui destacar la presència escassa de divinitats indígenes (núms. 1, 26 i 119) enfront l'abundositat relativa de mostres d'una completa *interpretatio Romana* d'aquests cultes. Són notables les estatuetes de pòrfir d'Asclepi i Higía (núms. 59 i 61) i l'esment d'Hilar (núm. 25). Onomàsticament les particularitats locals són poques i la sèrie imperial té una presència repetida de Septimi Sever (núms. 30, 69, 70).

Tenim, doncs, un *corpus* que informa fins i tot amb escreix de la zona de la Mèdia Superior a la qual és dedicat. Un volum com el que ens ha ocupat avalora el Centre Epigràfic que dirigeix la professora F. Papazoglou i el mètode epigràfic rigorós de P. Petrović.

M. Mayer

M. AURORA MARTÍN, FRANCISCO JAVIER NIETO, JOSEP M.ª NOLLA,
Excavaciones en la Ciudadela de Roses (campanya 1976 y 1977),

Diputació Provincial de Girona, sèrie monogràfica núm. 2, Girona 1979, 391 pp., entre les quals es compten 19 figures y 6 fotografies (a p. 40 i 387-8).

Aquest volum, dedicat dignament i justa als profs. Miquel Oliva i Nino Lamboglia, s'enceta amb unes paraules

d'E. Pons que, de manera molt precisa, aïlla els objectius principals del treball i situa les tres fases històriques documentades a Roses.

L'estudi s'estructura en sis capítols que els autors elaboren o bé conjuntament (I), o bé separatament (II i IV a càrrec de F.J. Nieto i J.M. Nolla; V i VI signats per M.A. Martín), encarnant la redacció del III, breu i concís, a E. Sanmartí, puix que comprèn el comentari de la ceràmica de vernís negre, ben estudiada per ell mateix a d'altres campanyes en una anterior ocasió¹. Dins de cadascun dels capítols centrals (II, IV, V i VI), el material arqueològic ha estat minuciosament ordenat, catalogat i reduït a estadístiques, i constitueix el cos de l'obra. Cal destacar també l'esforç per a oferir una precisa planimetria dels sondejors i dels estrats.

El primer capítol (pp. 5-13), «La ciudadela de Rosas. Història de una investigació», abraça la situació geogràfica del jaciment, una descripció de les fases de la fortificació de la Ciudadella i, darrerament, la història de les recerques en aquest indret, amb acurada bibliografia, que permeten de constatar tres zones d'interès: als voltants de l'església de Santa Maria, a l'anomenat barri hel·lenístic i a l'espaïosa edificació o vil·la tardo-romana.

La primera zona arqueològica sota les restes de l'hospital militar de la Ciudadella que els autors donen a co-

¹ E. SANMARTÍ, *La ceràmica campaniense de Emporion y Rhode*, 2. vols. Barcelona 1978, v. II, pp. 507 ss.

² Hi falta només l'anunciat plànol general (pp. 16, 223...) que posser un impediment mecànic no ha permès d'incloure.